

se mogla i danas upotrebiti u borbi protiv predrasuda i sujeverja. Lenin je obratio naročitu pažnju na dela enciklopedista, i istakao prodornost i oštrinu njihove misli, žar njihove ubedljivosti kao i rušilačku snagu njihove argumentacije protivu mracnjaštva i nazadnjaštva, uprkos nedostataka i zastarelosti njihovih teoretskih postavki.

Dušan Matić

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СЕЉАКА У СРЕДЊЕВЕКОВНОЈ БОСНИ

Доста се расправљало о »кметском питању« у Босни и Херцеговини, о потчињеном положају сељака за време турске владавине.

Али најмање је обрађено питање о положају нашег сељака у Средњем веку. Заиста, слабо сачувани извори не пружају скоро никакве податке о сељацима. Док за Српску државу постоје и Душанов Законик и исцрпне манастирске повеље, читани »аграрни законици«, није сачуван ни један босански закон или повеља из Средњег века, који би одређивали положај сељака.

Стога се у том погледу много фантазирало. Ђира Трухелка, која је 1915 године (у Гласнику Земаљског Музеја) приписао о средњевековним сељацима у расправи »Хисторичка подлога аграрног питања у Босни и Херцеговини«, пошва је сасвим погрешним путем. Он тврди да је постојала »голема разлика између босанског кмета и српских меропха, да једног другог не можемо успоредити«. Он сматра српске меропхе за праве робове, а босанске кметове за слободне људе, и то му је »један од главних доказа за неједнакост етничке структуре Бошњака и Срба који су производи различите етничке и културне еволуције«.

Скоро исте речи понавља Ђ. Трухелка у »Повјести хрватских земаља Босне и Херцеговине« (Сарајево 1942) на стр. 603: »Житељство по селима било већином кметско, али се босанско кметско разликовало од европског, јер је у Босни кмет уживао личну слободу, а властелинску земљу је с баштинским правом за своје потомство обрађивао као половник или третјеник, већ према томе да ли је властелину од прихода давао трећину или половину. Иначе је био самовластан и није давао никакве тлаке. Његов положај био је дакле много повољнији него у германских и романских кметова, који су били везани уз груду (glebae adnexi), те се с њом могли продавати«. То је све што је написано о положају сељака у том великом историском зборнику.

Изгледа да је Босна била неки изузетак у еволуцији средњевековне Европе. Међутим је проф. Анто Бабић у »Прегледу«

Правни положај сељака у средњевековној Босни

(март 1940) кратко али тачно показио како је у средњевековној Босни постепено нестало некадашње слободе и како је положај сељака постајао све тежи.

Знаста, ако пажљиво проучимо изворе, можемо да добијемо доста јасну слику положаја средњевековног сељака у Босни, који се не разликује много од његовог положаја у западним и источним земљама Европе.

У средњевековној Босни и Хуму вршила се иста еволуција у положају сељака, што и у суседним сродним земљама Хрватској и Србији, па и уопште у свим земљама при постепеном прелазу из гентилно-племенског уређења у феудално уређење.

Из племенског уређења са колективном својином на земљи постепено се издвајају моћније старешинске породице. Обогаћене успелим походима и ратним пленом, оне стварају класу богатних људи, присвајају у приватну својину извесне делове племенске земље коју сматрају за »племениту« баштину.

Са појавом централне власти у Босни већина је сељака била још извесно време слободна и потчињена директно владару који тражи од њих порезе у природи и намете, нарочито тешку работу »градозиданија«, подизања тврђих градова на брдима.

Једна повеља (краља Беле IV) говори о томе како је бан Нинослав са својим бољарима г. 1244 потврдио католичкој цркви извесна имања и »изузео људе у тим имањима од јурисдикције кнезова или бољара и подчинио бискупу и каптолу, дао је и десетину од трговине и намет који се зове *banelyssi* (?) и све остале приходе«. Из тога је јасно да потчињени сељаци на феудалним имањима прелазе потпуно под власт новог господара који има право да им суди (*iurisdictionem*) и да убира од њих све намете (*collectas*).

Процес феудализације води томе да читаве жупе прелазе у власт великиша који сада траже од сељака работе за себе, суде њима и убирају глобе. Повеље о томе су сачуване тек од XIV века. Ипак већ бан Матија Нинослав спомиње папи како су његови претходници давали жупе, градове и села у државне појединој властели, и опет их одузимали.

Великаши-војводе опет подељују поједина села са сељацима својој властели. Ствара се читава лествица повлашћених феудалаца чије је једина дужност војна служба. Њих издржава потчињени сељак — »кмет«.

Старословенска реч кмет означавала је у почетку слободног човека, била је чак почасни наслов. Тако најстарија пољска духовна песма (из XIII века) вели »Адаме, божи кмете, ти седиш у бојјем већу«. У руском летопису XII века »кмет« значи војник, витез и »кметство« — витештво. И бан Матија Нинослав говори у повељи 1240 г. о »мојим кметовима« као слободним људима. Постепено се та реч деградира, а поред ње јавља се и израз кмет и њ који означава зависног човека. У дубровачком акту 1395 г. вели се: »вси људије нису једнаци, јесу властеле и јесу кметићи како то у Србљех и по всем свијету«; у Пољском ста-

Преглед

туту г. 1440 «кметине» је зависан сељак подложан своме господару. Исто тако у полском језику кметіолек значи зависан сељак.

У босанској повељи г. 1400 спомињу се «граду кметине» тј. сељаци који су дужни да чувају и оправљају град, а г. 1461 краљ Стефан Томашевић поклања своме стрицу Радивоју између осталог «шест кмета и винограде». Реч кмет губи свој првобитни значај и означава, исто као и кметин, зависног сељака, сличног српском «меропуху».

У повељама босанских владара властели се дају села са својим међама и «пристојањима», али се људи-сељаци не наводе. То је стога што се зависни људи подразумевају као саставни део села. На пр. док се у баштинској повељи властелину г. 1405 вели «села са свим достојањем и котари», у повељи Дубровнику г. 1399 вели се тачније: «земља са свим сели и заселци и с људима и свим међама у племенито». Врло је вероватно да је тај став «с људима» унет на тражење дубровачке властеле којој је много стало до тога да добије зависне сељаке.

Из аката о томе како је Дубровник добио г. 1333 Стоњски Рт од босанског бана, г. 1399 — Приморје, а г. 1419 и 1427 — Конавле од хумских великаша, види се да је у тим жупама било нешто слободних властеличића (Дубровчани зову их *gentilotti*), али поред њих и много зависних сељака. Дубровчани су све становнике Стоњског Рта и Конавала натерали да буду зависни сељаци, да се подложе неком господару (*ut se condoparent alicui pro domino*), да плаћају 1 перперу од куће (доцније су тај порез опростили) и да врше господару работе израчунате на 90 дана годишње. Врло је вероватно да Дубровчани нису уводили ништа ново, него да су узаконили у тим жупама затечене меропашке односе, исте као у Србији (перпера царева и 2 дана работа недељно). Тако је морало да буде и пре, јер су Стоњски Рт и Конавле, као и цео Хум дуго време признавали власт српских краљева (до г. 1326). У Хуму је положај сељака сигурно био исти као и у Србији, што је морало утицати и на Босну.

Сељаци су у XIV в. везани за земљу исто као и у Србији. Владар у повељама великашима изрично наглашава да он сам неће примити ниједног зависног човека са имања великаша. Год. 1325. бан Стефан II обећава кнезу Вукосаву Хрватинићу: «нећу пријети од тебе Калошевића и Белковића». Г. 1353 бан Твртко обећава кнезу Влатку: «Да не може пријети нико Влаткова човека ни сам бан Твртко ни његов брат без воље кнеза Влатка» (Од. Спом. 154). Као изузетна повластица, даје се великашу право да у току 10 година пресељава на своју земљу (вероватно не крчевину) људе са банове земље. У истој повељи 1325 вели се: «од Лужаца за десет лијети кто те љуби, без нају срца зови га» (т. ј. без наше срџбе). Бежање сељака са земље сматрано је за кривично дело: босански и хумски сељаци траже од Дубровника своје сељаке пребегле на дубровачку територију, јер сматрају их везаним за земљу. Тако на пр. г. 1400 дубровачко вијеће одговара кнезу Павлу Радиновићу да Дубровчани нису примили на своје

земајуште никога од њихових »људи«, да су наредили својим властима да спроведу истрагу по селима, ако се нађе неки »примљак« нека га протерају и да казне и онога ко га је примио код себе.

Тим поводом можемо споменути да се зависни сељаци зову обично »људи«. Нечији »човек« (homo alieuius) значи свуда у Средњем веку — потчињен сељак. На пр. г. 1412 требињски властелин жали се Дубровнику што су неки дубровачки сељаци убили »нашег човека«, т. ј. његовог сељака, и назива их све заједно »себрима« — старим српским изразом који опет означава сељака (уп. у Душановом Законику антитезу »властелин и себар«).

Босанска властела има право и да суди својим сељацима исто као феудалици у другим европским земљама. Г. 1397 неки Радич Кутинић уговара с једним Дубровчанином да ће њихову парницу расправити Радичев »господар« (dominus) Трипо Охмучевић и да ће та пресуда бити дефинитивна.

Само у изузетним случајевима босанска властела допушта својим људима да се настане у Дубровнику ради зараде. Један од властеле великаша Санка допушта г. 1365 своје човеку (hominu) да може слободно становати у Дубровнику. Стопу или другде, та је дозвола уведена у дубровачку котарску књигу. Три године доцније властелин Остоја Бестудовић из Врма (код Клобука) дозвољава браћи Гојславићима слободан пролаз када буду долазили у његову област (contrata), иако су били његови људи (homines) пре него што су се отселили у Дубровник. И та је дозвола уписана у нотарску књигу. Изгледа да када не би било званичне дозволе, они били би терани и хапшени као одбегли сељаци. Опет се можемо потсетити Душанова Законика по којем господар има право да ухапси одбеглог меропха и да га кажвања телесном казном (чл. 201 Д. 3.), а нико ни сам цар ни властелин ни град не сме да прими »туђег човека« (чл. 140 и 141 Д. 3.).

У другој половини XIV века број слободних села се све смањује. Поједине жупе и села подељују се великашима и властели, као дар за »верну службу«, за »витешку службу«. У повељи г. 1395 краљ Дабиша даје властелину »наше село господско у Хумској земљи с всеми правими котари и међама«. Опет се ту подразумевају сељаци, пре тога су они били »господски«, т. ј. вршили работе и давали порез господину краљу, сада ће они радити за властелина.

Нека села могу да падну у феудалну зависност и због казне. Исте г. 1395 краљ Дабиша наводи у другој повељи како »за време краља Твртка избише се Колани и учинише међу собом седм мртвих крви на вири господској, а зато речени краљ Твртко все разагна и земљу зароби, а речено село Кола да реченому жупану Вукмиру и његовој браћи за село за Јелшаницу које од њих узе, — село Кола са всеми правим котари и међама«. Вјаше краљевско село са всеми земљама постаје сада својина жупана Вукмира који ће у њему насељавати своје »људе«.

Повеља

Понекад се у повељама XV века села не наводе поименице, него се обећава властелину новестан број тежачких кућа, цркви којем ће му се доћије одредити села. Тако је г. 1409 кнез Алекса Паштровић добио од војводе Сандаља село Кричицу Драгу «са свима пристојањима и међама у вечиту баштину». Али десет година доћије за време међусобног рата, војвода Сандаљ даје истом Алекси (који је постао његов непријатељ) «веру своју и тешку». Обећава да ако му тај преда град Бијелу, пустиће га слободно и још ће му дати у замену за његово село баштински сто тридесет кућа људа за племенито. То је велико имање. Исто тако г. 1458 краљ Стефан Томаш, поставши преко свих врховни господар Србије, потврђује српском логофету Стефану Ратковићу његова баштинска села у Србији, а у случају да му их Турци одузму, обећава му «сто кућа» у Босни. Видимо да је положај зависних сељака у Србији и у Босни био истоветан. Српски логофет, обрвевши се у Босни, понашао би се према сељацима исто као у својој отаџбини.

Чак је у једном односу положај босанских сељака постао тежи него положај српских. У Србији су меропси плаћали властелину «перперу цареву» од куће, коју је властелин предавао владару (чл. 201 Д. З.). Та је перпера — византиски златник од 12 сребраних динара; данак се могао плаћати и у житу. Међутим босански су сељаци давали властелину златан дукат од куће (нероватно поред других работа — градоиздања, орања, кошења и т. сл.). Скупљањем пореза бавили су се нарочити глобари — дукатници. Г. 1450 херцег Стефан, коме су Дубровчани оставили новестан посед са кметовима у Конавлима, послао је свог «дукатника» да прикупи дукате од кметова; био је много разочаран када су му Дубровчани одговорили да је тај порез на њиховој територији опроштен сељацима и да се од њих траже само работе.

Треба споменути да када су Млечићи почели да кују златне дукате г. 1284, дукат је био једнак по тежини византијској перпери (3,556 гр. злата). Дукат који се у Босни и Хуму плаћао од сељачке куће, био је исто што перпера — «соће» у Србији. Али током XIV века, за време међусобних ратова у Византији, тежина њене перпере (и динара) почела је нагло да опада, док се млетачки дукат држао увек на истом нивоу. Стога на дубровачком тржишту рачуна се у XIV в. у дукат — 24 динара, а средином XV в. чак 36. Српском је меропху у XIV и XV веку било све лакше да плаћа «цареву перперу», док је босански кметови плаћао у XIV веку два пута више него српски меропх.

Осим зависних сељака (властеоских и краљевских) који су имали своје погчињене баштине и своје куће, било је и сељака који су се досељавали на туђе имање и давали онда половину прихода господару. То су «половници» (грчки *hemyslastai*, итал. *mezzadri*) које не треба бркати са зависним сељацима.⁴⁾ Што се тиче «третјеника» споменутих у повељи г. 1400, ми сматрамо да су

⁴⁾ Једини је уговор о запозичарству издат за време херцег Стефана (без датума), објављен од Трухелке у «Гласнику Зем. Музеја» 1915, у споменутој расправи.

то породице које су од »одумртне« баштине (за коју нема директних наследника) добили једну трећину, а поводом пове дообе »опете« дво од трећине »трећину« (Мика. 247).

Поред зависних сељака било је у Босни доста робља. Али колико видимо из дубровачких споменика, то је било »кућевно«, не аграрно робље, претежно женско које је радило по кућама као бесплатна служинаца, а и продавало се од властеле на страна тржишта.¹⁾

Као и у Србији, било је по планинским крајевима и Влаха — сточара који су живели у читавим катуњима (племенима) и вероватно уживали исти положај, нешто лакши од положаја тежака који је познат из српских манастирских повеља.

На примјер војвода Јурје, Хрвојев брат, потврђује г. 1434 хумској властели села »у асем у чем их застасмо у држању или Србљину или Влаху«. Ово значи да се сеоско становништво које је у »држању« властелина дели у Хуму на Србље-тежаке и Влахе-пастире, исто као у Грачаничкој и Дечанској хрисовуљи. При крају исте повеље наводе се три катуња потчињених Влаха — Војихнићи, Прибиловићи и Хардомиловићи (Мика. 378).

И у повељи краља Стефана Томашевића његовом стрицу Радивоју г. 1461 спомиње се у Буљини »катуњ Влаха који му су сада у држави и које би посла пронашао што не би испод наше службе било«. То значи да су Власи пре вршили службу краљу, али у колико би прешли »у државу« великаша, на његову земљу, имају да га служе.

Видимо да је за Влахе важио исти процес феудализације као и за тежаке-кметове. Некад су они били слободни и потчињени непосредно владару, али у XV веку све више прелазе под власт појединих феудалаца. Тај процес феудализације све теже је притискивао сељаке, јер су великаши и властела све више тражили работа од сељака, па и пљачкали их и заробљавали у међусобним ратовима.

Проф. Анто Бабић је одлично оцртао положај босанског сељака у XV веку: »Село је фабрика: оно производи све што долази у обзир у трговини босанског племства са трговачким градовима у приморју. И није то све. Село се брине о одржавању комуникација, о заштити феудалних права, село колективно гарантира сигурност саобраћаја и имовине путујућих трговаца: оно накнађује штету ако на властелинском посједу настане какав квар а за кривца се не зна, село амелиорацијама, крчењем и увођењем нових култура подиже вриједност земље, зидањем утврда и градова брине се о сигурности државе, село властелину подиже двор и стара се о његовом одржавању, оно је дужно да свога властелина снабдијева свиме што је потребно за његов двор, храном, огревом, послугом.«²⁾

¹⁾ О томе подробије в. наш чланак »Трговина босанским робљем до г. 1661« у Гласнику Државног Музеја у Сарајеву, нова серија I, (1946).

²⁾ А. Бабић, Босанско село кроз историју. »Преглед«, св. 193, Сарајево март 1949, стр. 134.

Pregled

Какав је био стварни положај сељака у Босни пред сам њен пад, најбоље нам приказују речи последњег краља Стефана Томашевића које је његово посланство изручило г. 1461. у Риму папи Пију II: »Турци су у мојој краљевини сазидали неколико тврђава и показују се љубавни према сељацима, обећају да ће сваки од њих бити слободан ко к њим отпадне. Прост им сељаци не разуме преваре и мисли да ће она слобода вазда трајати. Јако је могуће да ће простота овим varaњем заведена, од мене отпасти, ако не види да сам твојом влашћу ојачан, ни властела неће се дуго одржати у својим градовима, остављена од сељака¹⁾. Јасно је да је самовоља експлоататорског властеоског staleма исцрпела стрпљивост радног народа који уопште није устао на одбрану пропадајуће феудалне државе.

Стога се Босна тако лако срушила г. 1463 као »дрвоточна зграда« (по изразу Вл. Ђоровића), пошто владајућа класа није имала никакву подршку у експлоатисаном сељаку. Разривене међусобним ратовима, верским и социјалним антагонизмом, Босна и Херцеговина су лако постале плен источног освајача.

Др. Александар Соловјев

¹⁾ Тај је говор унео сам папа Пије II. (Енеј Силвије Пиколомини) у своје аутобиографске »Комментарек« објављене од Губелина, дакле сасвим је веродостојан.

БОЈАНА

Еден век мина,
таа туђина м' изде.
А пуста младост
гине без радост...

В. Марковски

Корачала је Бојана крупним, брзим корацима путем ка братовљевој кући, стискајући у рукама писмо од свога Крстана, тек прispјело из Америке. Брат јој, Митре, беше једини писмен човек у породици, и Бојана је увек ишла к њему кад би добила писмо или кад би га требало писати. Осећала је како јој срце бије силније но обично. Исти коверат... увек исти — широк, неугледан, с фотографијом фабрике у углу, фабрике у којој ради Крстан. Она није знала да чита, али је видјела да је и рукописе исти. Та адреса се урезала дубоко у њено сећање, и чинило јој се да би и ноћу могла познати да је писмо од Крстана.

Двадесет осам година гледа Бојана та слова, која не разуме, али осећа, гледајући их, да их је написала за њу, тако драгоцену руну. Двадесет и осам година носи Бојана у себи облик тога писма, које долази из земље где је закопана њена срећа, дубоко, *и* Прохујало је толико празних, тешких, тужних година.